

TECHNICKÉ PAMIATKY V DOLNEJ MLYNSKEJ DOLINE V BRATISLAVE

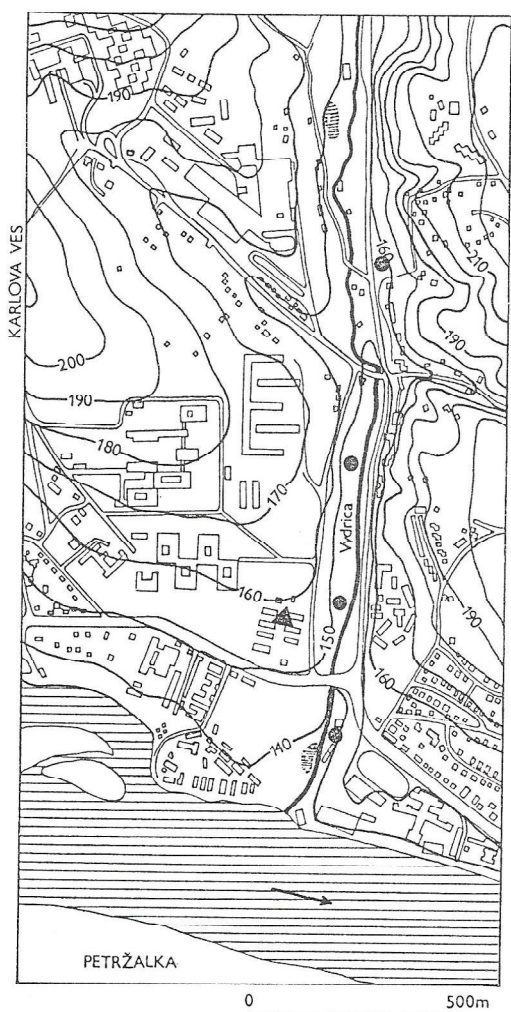
(Výsledky archeologických výskumov a prieskumov)

Beata Egyházy-Jurovská - Zdeněk Farkaš

Stavebná činnosť na území mesta Bratislavy v posledných desaťročiach nevyhnutne prináša so sebou viac či menej citlivé zásahy do pôvodnej konfigurácie terénu i prírodného prostredia a za obeť jej padla už nejedna historická pamiatka. Tak sa na nepoznanie zmenila aj dolná Mlynská dolina po výstavbe štvrtého bratislavského mosta cez Dunaj (Most Lafranconi) a priľahlej komunikácie, ktorá sleduje jednu z troch trás, po ktorých sa v minulosti dal pomerne pohodlne prekonať Karpatský oblúk pri ceste z Podunajskej nížiny na Záhorie alebo naopak. Jedna z nich viedla po západných a južných úbočiach Devínskej Kobyly, ďalšie dve vychádzali z priestoru dnešného Lamača. Druhá cesta sledovala tok Suchej Vydrice (na dnešných mapách Čierny potok) cez Líščie údolie až ku Karlovej Vsi. Tretia cesta smerovala Lamačským zlomom k Patrónke a odtiaľ pozdĺž potoka Vydrice k "Lanfranconi". Samozrejme, že prechod cez Karpaty bol možný aj cez nižšie položené sedlá, avšak trasy mali spočiatku skôr miestny význam, postupne vzrastajúci s čiastočným odlesňovaním pohoria. Od doby laténskej sa tak dostal do popredia ľah, kadiaľ prechádza v Bratislave dnešná Pražská cesta (Zachar, L. 1982, 39).

Mlynská dolina však mala v minulosti nielen strategický, ale aj veľký hospodársky význam. Ako prví sa na jej západných svahoch usadili lovci v období staršieho paleolitu, ktorých sem priviedol dostatok zveri putujúcej pozdĺž Vydrice, voľakedy na vodu podstatne bohatšej. Sprasové chrčty zas prilákali neolitických roľníkov. Jedna ich osada sa rozprestierala v priestore pod dnešnou Botanickou záhradou a Starým gruntom. Usadili sa tu už v období kultúry ľudu so staršou lineárnou keramikou a aj v nasledujúcom, v období kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovského typu. Významné v týchto miestach sú aj pamiatky z obdobia lengyelskej kultúry. Ďalšie doklady osídlenia patria do strednej doby bronzovej (stredodunajská mohylová kultúra)¹ a doteraz len sporadické nálezy sú z doby halštatskej a laténskej (Egyházy-Jurovská, B. - Farkaš, Z. 1991, 100 - 102; Štefanovičová, T. a kol. 1993, 34, 41 - 49, 56 - 57).

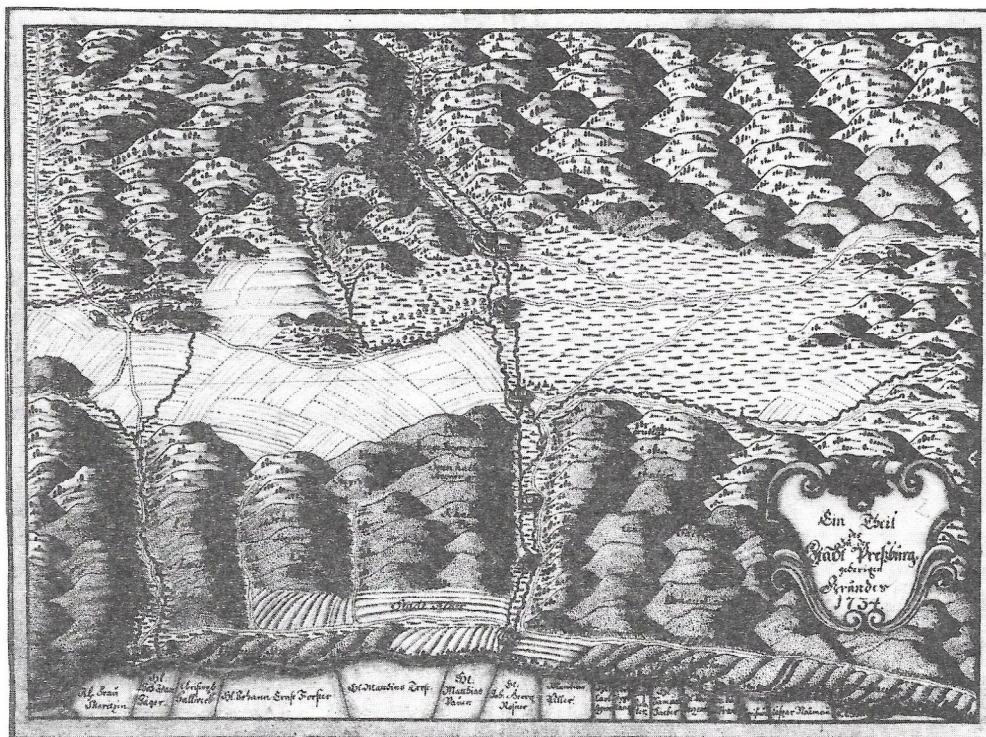
Význam tohto územia prirodzene rozpoznavali i Slovania. Jedna z ich osád sa rozprestierala neďaleko ústia potoka Vydrice. K nej pravdepodobne patrilo pohrebisko pod Botanickou záhradou (Kraskovská, L. 1955, 235; Egyházy-Jurovská, B. - Farkaš, Z. 1991, 101). Na veľkomoravské osídlenie nadviazalo stredoveké, od 13. storočia doložené aj v písomných prameňoch. V roku 1279 bratislavský richtár Jakub predstupuje pred bratislavského a mošonského župana Petra a žiada za zásluhy donáciu na zem "Plumnou", pustú od tatarského vpádu. Ten mu ju udelil a súčasne vyňal z právomoci stupavského komitátu (Húščava, A. 1948, 11; Lehotská, D. 1967, 59 - 61). Darovaciu listinu potvrdil v roku 1280 kráľ Ladislav IV. - Kumánsky a zem Plumnou dal Jakubovi do dedičného

Obr. 1. Bratislava, dolná Mlynská dolina. Situačný plán z r. 1986 s vyznačením štyroch vydrických mlynov a stredovekého osídlenia.

a večného vlastníctva (Húščava, A. 1948, 11, Lehotská, D. 1967, 59 - 61). Už v tom istom roku vznikol o držbu majetku spor medzi richtárom a mestom, ktorý riešila bratislavská kapitula. V listine vydanej pri tejto príležitosti sa sporné územie lokalizuje medzi dva potoky zvané Vydrica (Wydrucha) (Húščava, A. 1948, 12). Zdá sa, že nie celkom presné vymedzenie hraníc nadobudnutého územia využil richtár Jakub na svojvoľné rozšírenie svojich majetkov, čím sa znovu dostal do sporu s bratislavskými mešťanmi (r. 1287). V roku 1288 spor riešil sám kráľ Ladislav IV., ktorý oceňujúc richtárovi zásluhy o korunu, mu znovu daroval celé sporné územie, už presne ohraničené Veľkou (Nogwyzdrice) a Suchou (Ozzywuidrice) Vydricou, rozprestierajúce sa od Dunaja až po cestu z Bratislavy do Stupavy (Húščava, A. 1948, 13; Lehotská, D. 1967, 62; Varsik, B. 1986, 89). V listine sa zdôrazňuje, že Jakub túto zem, ktorá ležala spustošená od tatárskeho vpádu zveľadil, založil na nej vinice, mlyny, dediny a výdatne využíval miestne lesy (Lehotská, D. 1967, 62). Jakubovým potomkom a dedičom vlastníctvo dedín Vydrica, Sellendorf a Blumenau spolu s chotármi potvrdil aj Ondrej III. (1291), Karol Róbert (1318 a 1323) a Ľudovít I. (1342), ktorý súčasne novousadlíkom v Blumenau zaručil kráľovskú ochranu a oslobodenie od daní na tri roky (1358). Od roku 1360 získali jej obyvatelia všetky tie výsady, práva a slobody, čo ostatní obyvatelia Bratislavy a jej hostia (Lehotská, D. a kol. 1982, 385).

Dediny Blumenau a Sellendorf sa doteraz nepodarilo potvrdiť v teréne archeologickým prieskumom. Avšak v priestore pravobrežnej terasy potoka Vydricy, mierne klesajúcej smerom južným, asi 500 m od Dunaja (nad býv. Ilkovičovou ulicou) sa podarilo zachytiť stopy sídliskových objektov z prelomu 12. a 13. storočia, teda z obdobia pred tatárskym vpádom, a množstvo črepového materiálu z kultúrnych vrstiev, datovaného od 9. až do 16. storočia.² Môžeme preto azda predpokladať, že práve tu ležala osada Vydrica, podľa písomných správ lokalizovaná do blízkosti rieky Dunaj (Egyházy-Jurovská, B. - Farkaš, Z. 1991, 101). Jakubovu Vydricu však v každom prípade treba odlíšiť od rovnomenného sídliskového útvaru v okolí Žižkovej ulice pod Bratislavským hradom. Darina Lehotská predpokladá existenciu samostatnej obce Suchá Vydrica, ležiacej na území dnešnej Karlovej Vsi, na pravom brehu rovnomenného potoka (Lehotská, D. a kol. 1982, 383).

Obr. 2. Mapa časti polí patriacich Bratislave z roku 1734 (výrez), AMB 1120.

Jednou z úloh pracovníkov Archeologického múzea Slovenského národného múzea v Bratislave v roku 1986 bol prieskum dolnej Mlynskej doliny v miestach, kde sa kedysi nachádzali štyri vodné mlyny na Vydrickom potoku (obr. 1). Podľa textu listiny z roku 1288 časť z nich vznikla v posledných desaťročiach 13. storočia a nemožno vylúčiť, že niektoré tu stáli pred rokom 1241, keď dolinu vyplienili tatárske vojská (Čapkovičová, V. 1975, 33; Hanušin, J. 1985, 86). Na Slovensku sa stretávame s najstaršími správami o mlynoch už v 12. storočí. Doteraz prvý známy mlyn postavili na majetkoch kláštora v Bzovíku v roku 1135 a iba o niečo mladšie boli vo vlastníctve kláštora v Hronskom Beňadiku, nitrianskeho biskupstva a ostrihomského arcibiskupstva (Kremienska, B. 1974, 91). V Kuchyni na Záhorí stál dvojkolesový mlyn už pred rokom 1238 (Hanusin, J. 1985, 86). V samotnej Mlynskej doline pribúdalo týchto zariadení spolu so správami o nich od 14. storočia, na jeho konci ich tu už stálo deväť, aj s jednými stupami. Podľa nich sa od polovice nasledujúceho storočia ujal pre údolie Vydrice názov Mlynská dolina (Hanusin, J. 1985, 83).

Najstaršie vyobrazenie všetkých deviatich mlynov je na mape časti polí patriacich Bratislave z roku 1734 (obr. 2), kde sú vyznačené ako malé, opevnené usadlosti (AMB, plán 1120). J. M. Korabinsky v roku 1782 označil jednotlivé objekty názvom, pravdepodobne podľa mena ich majiteľov (Korabinsky, J. M. 1782). Podľa Mateja Bela energia Vydrice, ktorá sa v dolnej Mlynskej doline rozvetvovala na dve ramená, nepoháňala iba obilné mlyny, ale aj rôzne iné zariadenia, napríklad valchy (mola fullonium) (Bel, M. 1735, 694). Úpadok tejto najstaršej priemyselnej zóny Bratislavy začína kon-

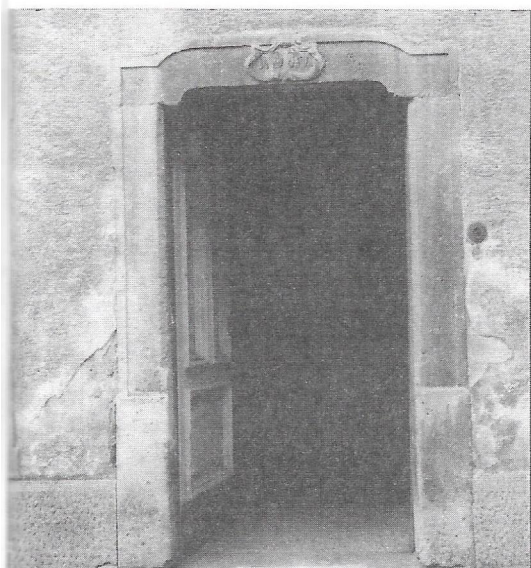
com 19. storočia a nezastavilo ho ani prebudovanie časti zariadení na parný pohon, ani ich premena na reštauračné zariadenia.

Prvý mlyn stál na ľavom brehu Vydrice, neďaleko ústia do Dunaja. S jeho najstarším, avšak dosť nezreteľným zobrazením, sa stretávame na mape z roku 1734. V roku 1880 kúpil usadlosť inžinier Enea Lanfranchi a na jej mieste si roku 1890 postavil honosnú vilu. V januári 1986 ju asanovali, aby uvoľnila priestor pre jeden z pilierov štvrtého mosta. Z pôvodnej mlynskej budovy sa zachovala azda iba klenutá miestnosť v prízemí novostavby a druhotne osadený portál (obr. 3) s iniciálkami pravdepodobne niekdajšieho majiteľa (od roku 1760 ním bol Bugel) a letopočtom 1776 (Hanušín, J. 1985, 87). Pretože vila až do poslednej chvíle pred deštrukciou slúžila potrebám Univerzity Komenského, nedal sa tu realizovať archeologický výskum. Žiaden starší nálezový materiál sa nezískal ani z výkopov pre základy pilierov mosta, ktoré však narušili neznámy novoveký múr. Zachránili sa niektoré architektonické pamiatky (portál, mreže a pod.), ktoré tvoria dnes súčasť zbierkového fondu Mestského múzea v Bratislave.

Druhý vydrický mlyn ležal na pravom brehu vodného toku, asi 500 m od Dunaja. Priamo nad ním sa pôvodne rozprestierala dnes už zaniknutá stredoveká osada (Egyházy-Jurovská, B. - Farkaš, Z. 1991, 101). J. Hanušín kladie jeho vznik na začiatok 13. storočia a považuje ho tak za najstaršiu technickú pamiatku v Mlynskej doline, doloženú v písomných prameňoch v rokoch 1305, 1343, 1374 a neskôr (Hanušín, J. 1985, 87). V 15. storočí sa dostal medzi majetky bratislavských františkánov. V 17. a 18. storočí sa v usadlosti vystriedalo niekoľko majiteľov (Kostka, J. a kol. 1976; Majerová-Čapkovičová - Ševčíková, 1975). Na pláne z roku 1753 je označený ako Mola Xenodochialis (AMB, 1018). M. Bel ho v roku 1773 vo svojej práci označuje ako "starobylé dielo" - Antiquum opus a J. M. Korabinsky ho podľa majiteľa nazýva Apponyi. V roku 1844 sa stal majetkom Mlynskodolinskej účastinnej spoločnosti a koncom minulého storočia bol známy ako "Jozefov dvor" (St. Joseph's Heim). Výskum pracovníčok Mestskej pamiatkovej správy a ochrany prírody (MSPSOP) v roku 1974 zachytil niekoľko prestavieb (Majerová-Čapkovičová - Ševčíková, 1975). Základy a niektoré prízemné časti pochádzali zo začiatku 16. storočia, z obdobia neskoréj gotiky a v 17. storočí bol mlyn rozšírený viacerými prístavbami. V roku 1978 najstaršie časti objektu (obytnú a mlynskú budovu) zbúrali, aby sa získal priestor pre parkovisko a neskôr garáže skladov Jednoty. V zimných mesiacoch roku 1986 zbúrali aj zvyšnú časť stavby a začalo sa urýchlené hĺbenie nového koryta pre potok Vydricu (obr. 4). Archeologický výskum v teréne sme nemohli ani tu realizovať. V profiloch sa podarilo zistiť niekoľko dovtedy neznámych, zjavne nesúčasných múrov, a v záreze do svahu údolia veľkú obilnú jamu hruškovitého tvaru s drevenou spodnou časťou. Z prieskumov získaný nálezový materiál tvorili črepy z okrajov a diel stredovekých a novovekých nádob.

Tretí mlyn, zvaný Hochmühle, sa nachádzal na pravej strane Vydrického potoka, asi 300 m vyššie predchádzajúceho druhého mlyna. Na pláne z roku 1753 je označený ako Mola Spintheriana. Podľa M. Bela patrilo začiatkom 18. storočia rodine Segnerovcov a J. M. Korabinsky ho nazýva Burgau. V polovici 19. storočia, podobne ako druhý mlyn, ho získala Mlynskodolinská spoločnosť. Spustené budovy zbúrali v roku 1940 (Hanušín, J. 1985, 87). Pre rýchle tempo stavebných prác v zimných mesiacoch roku 1986 a skládku materiálu na predpokladanom mieste mlyna, sa ani tu nemohol realizovať archeologický výskum.

Štvrtý mlyn stál na ľavom brehu Vydrice, vzdialený asi 1350 m od Dunaja. Budova mlyna bola svojou východnou stranou osadená do svahu Stredného Motzengrundu - Machnáča. Poza ňu viedla v 18. storočí úzka vozovka (hlavná cesta prechádzala dnom doliny), ktorá sa dodnes zachovala vo forme chodníka. Okolo roku 1730 uvádza M. Bel ako majiteľa St. Zitkovského (Bel, M. 1735, 294), na pláne z roku 1753 je označený

Obr. 3. Lanfranconiho vila:
portál z bývalého prvého mlyna.

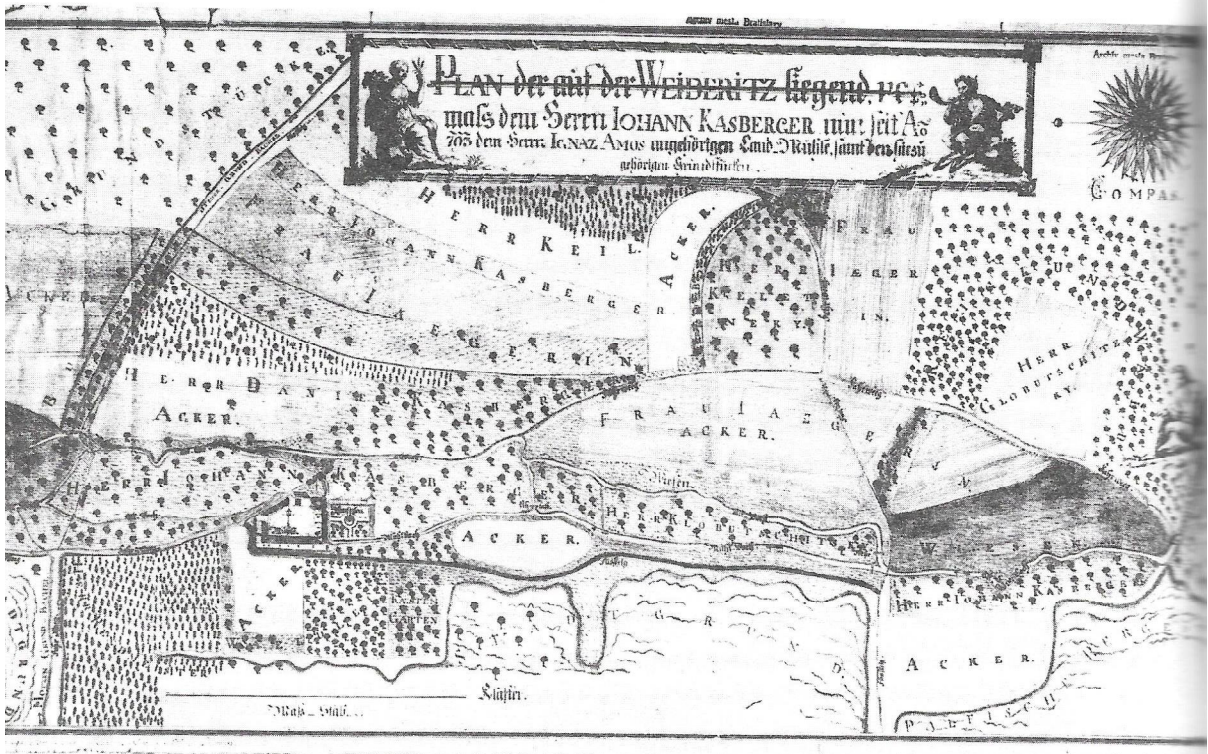

Obr. 4. Pohľad na časť budov druhého mlyna pred asanáciou
v roku 1986.

ako Mola Jageriana, kým J. M. Korabinsky (r. 1782) nazýva mlyn pravdepodobne už podľa ďalšieho vlastníka Kryszbergerovým (AMB, plán 1120). Podobu usadlosti spolu s územím k nej patriacim zachytáva plán vydrických pozemkov z roku 1804 (AMB, plán 1145). Ich majiteľom bol vtedy Jan Kasberger (obr. 5). Samotný objekt pozostával z trojkřídlovej budovy v tvare U, otvorenej smerom na západ. Severné kídlo tvoril pravdepodobne poschodový objekt mlynice, podpivničené obytné priestory boli vo východnom kídle a k nemu z juhu priliehali hospodárske stavby. Dvor obkolesoval murovaný plot. K mlynu patrili rozsiahle polia, vinohrady, gaštanový sad a dve pivnice na 300 okov vína. Na mape Bratislavy z roku 1855 je štvrtý mlyn označený ako Amos (AMB, plán 1035). V polovici minulého storočia ho získala Mlynskodolinská spoločnosť, ktorá neskôr dávala budovy do prenájmu, čím stratili svoju pôvodnú funkciu. Objekt zanikol v roku 1934, keď musel uvoľniť priestor v západnej časti areálu, a to výstavbe novej komunikácie, vedúcej v osi Mlynskej doliny.

V súvislosti s nadväznými investíciami k Mostu Lafranconi si pripravovali pracovníci Vodární a kanalizácií miesto pre skládku potrubí v priestore pri zachovalom východnom múre bývalého štvrtého mlyna. Pre archeologický výskum ho uvoľnili len na mesiac jún až august 1986. V počiatočnej fáze výskumu bol očistený dovtedy stojaci východný múr (dlhý 17, 6 m) a naň sa napájajúci profil v dĺžke asi 40 m. Na sever od múru sa v profile črtala jama nepravidelného tvaru, pôvodne snáď zásobná jama, druhotne využitá ako odpadová. Obsahovala početný keramický materiál, kosti, sklo z 18. - 19. storočia, ako aj zaujímavý doklad o používaní vodovodu - železnú spojku drevených rúr. Bližšie k budove prebiehala v hĺbke 140 cm od súčasného povrchu plocha vydláždená lomovým kameňom, nad ktorou ležali dve deštrukčné vrstvy so stopami po požiari, vyplnené fragmentárnym keramickým materiálom.

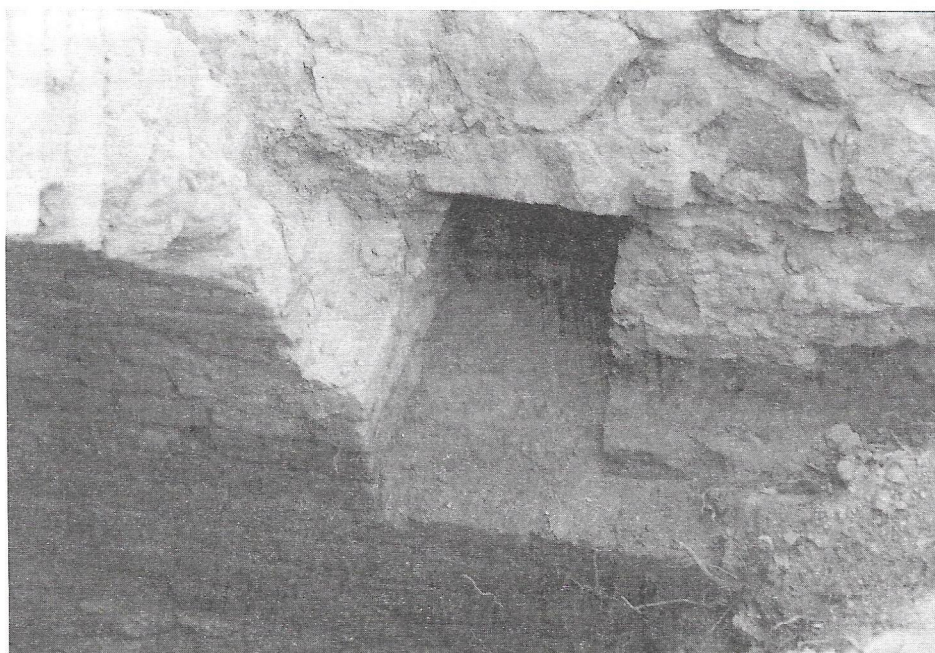
Samotným výskumom sa podarilo odkryť východné kídlo mlyna, ktorého najstaršia časť bola ohraničená priečnymi múrmi č. 1 a č. 4 (o hrúbke asi 80 cm).³ Jej dĺžka dosahovala 11,50 m (vonkajší rozmer). Budova však mala nepravidelný tvar, smerom na

Obr. 5. Plán vydrických pozemkov z roku 1804 (výrez) so štvrtým mlynom, AMB 1145.

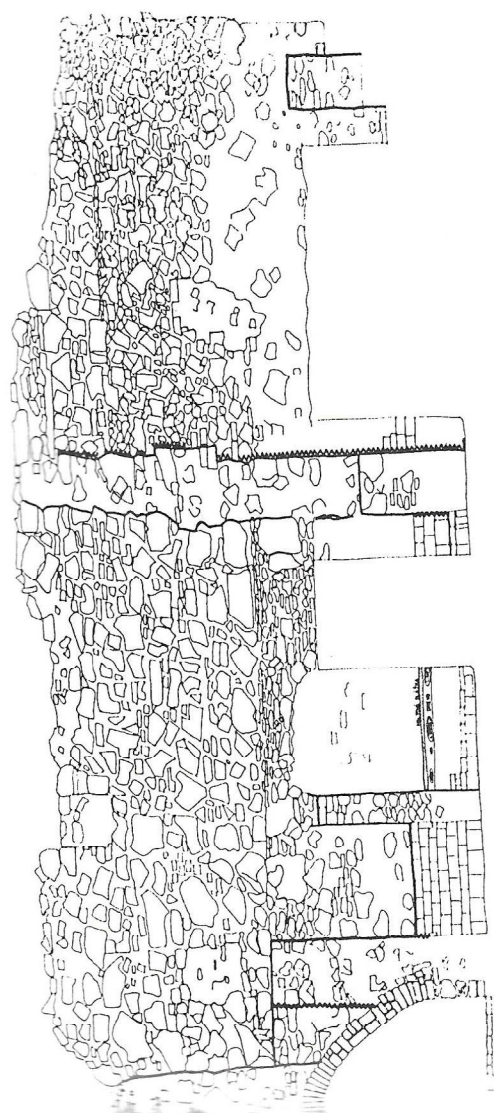
Obr. 6. Detail stavebnej špáry medzi pôvodnou stavbou a prístavbou východnej budovy štvrtého mlyna.

Obr. 7. Časť pivnice pod západným traktom štvrtého mlyna.

Obr. 8. Koruna východného múru štvrtého mlyna s odvodňovacím žľabom.

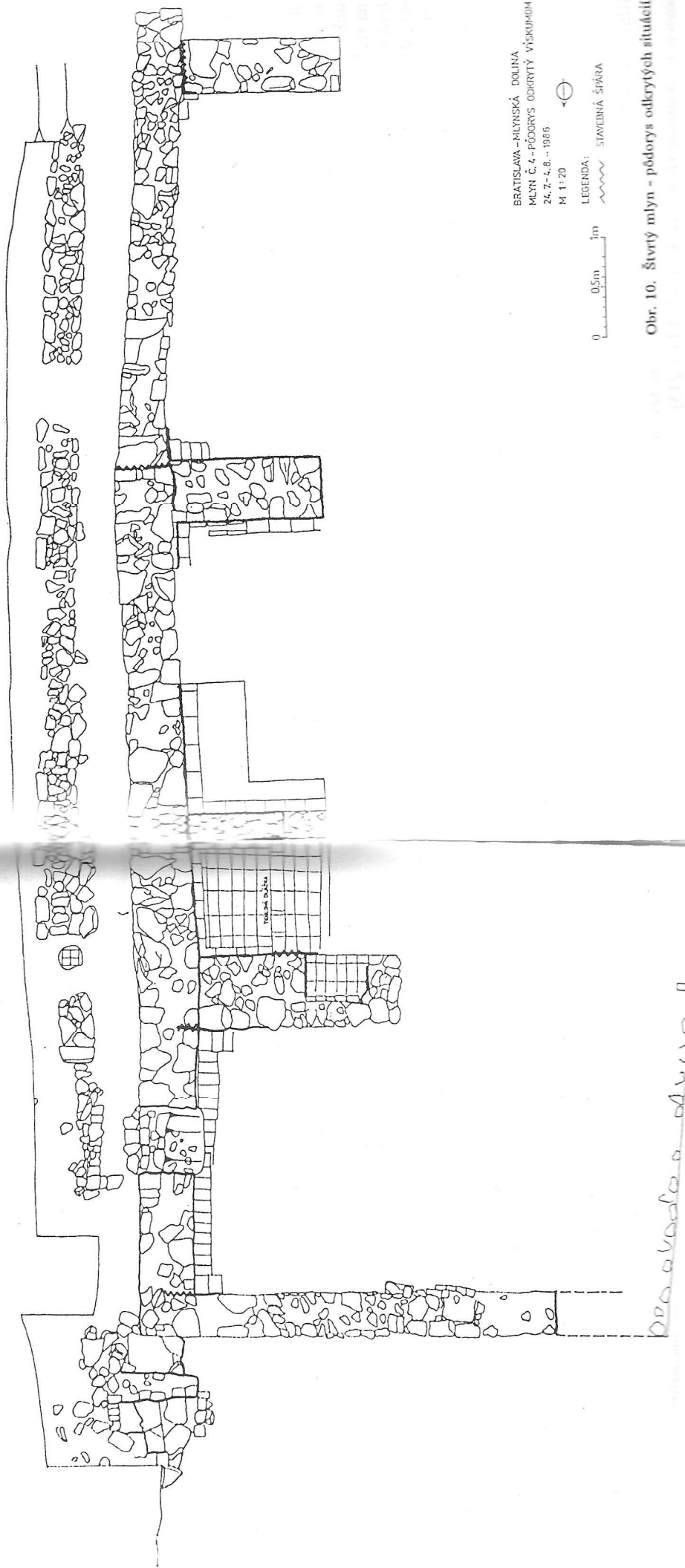

Obr. 9. Štvrtý mlyn - východný profil.

BRATISLAVA - MILYNSKÁ DOLINA
 MLYN Č. 4. V. PROFIL
 23. 7. - 25. 7. 1966
 M 1:20

- LEGENDA:
- STAVEBNÁ ŠPÁVA
 - CIEGLA
 - RASLÁ ZEM
 - HNEDÁ ZEM
 - TMAVOHNEDÁ ZEM
 - SPÁLENÁ VRSTVA
 - IL
 - SIVÝ IL

0 0,5m 1m

BRATISLAVA - MILYNSKÁ DOLINA
 MLYN Č. 4. - PÓDORYS ODKRYTÝ VÝKUMOM
 24. 7. - 4. 8. 1966
 M 1:20

- LEGENDA:
- STAVEBNÁ ŠPÁVA

0 0,5m 1m

Obr. 10. Štvrtý mlyn - pódorys odkrytých situácií.

sever sa mierne zužovala. Severný múr bol dlhý 7 m, ale dĺžku južného sa už nepodarilo zachytiť, pretože s časťou západnej steny ju zničil výkop pre vodovodné potrubie. K najstaršej fáze patrila aj časť východnej steny, siahajúcej do výšky 3 m od základovej ryhy. Múrovo tvoril lomový kameň menších rozmerov usporiadaný do riadkov, len ojedinele doplnený tehliami. V úrovni troch metrov múr neskôr zarovnali a nadstavali nepravidelne usporiadanými lomovými kameňmi prestúpenými tehliami. Jeho koruna vo výške 6 m mala hrúbku 70 až 80 cm. Uzatvorený priestor delili na menšie časti dva priečne múriky. Medzi prvým a druhým z nich sa nachádzala pivnica s tehlovou klenbou (obr. 7). Jej zadná časť a čiastočne aj bočné steny boli zahĺbené do rastlej skaly. Dno tvorila tehlová dlážka. Miestnosť medzi druhým a tretím múrom, členená pod úrovňou poslednej tehlovej dlážky tehlovými priečkami na menšie komory, postupom času niekoľkokrát upravovali a postupne zvyšovali jej dno. Zaujímavým technickým poznatkom je tehlový kanálik lemujúci z vnútornej strany päty múrov. Slúžil na zachytávanie presakujúcej vlhkosti. Do budovy podľa zistených situácií viedli najmenej dva vchody, jeden zo západnej strany a druhý, neskôr vsadený do východného múru, priamo zo svahu Machnáča.

K pôvodnej stavbe štvrtého mlyna pridali priestor nadväzujúci na ňu od juhu. Prístavaný východný múr pozostával z lomového kameňa premiešaného s tehliami a mierne sa odkláňal na západ (obr. 6). Prístavba však nedosahovala hĺbku starších základov a ani pôvodnú kvalitu stavby. V južnej časti, v smere východ-západ, končila silno deštruovaným a s východným múrom nepreviazaným múrikom č. 5.

Východný okraj usadlosti na svahu Machnáča lemoval vo vzdialenosti 40 - 50 cm múrik, či lepšie povedané žľab, z nasucho kladeného lomového kameňa (obr. 8). Pravdepodobne mal odvádzať dažďovú vodu striekajúcu zo strechy a priliehajúcich úbočí. Prerušený bol iba v mieste vchodu nad pivnicou s valenou klenbou. Všade v týchto miestach sa nachádzalo veľké množstvo nálezov (sklo, črepy, aj úlomky habánskej keramiky, železné predmety, fragmenty mlynských kameňov) z konca 16. storočia a mladších.

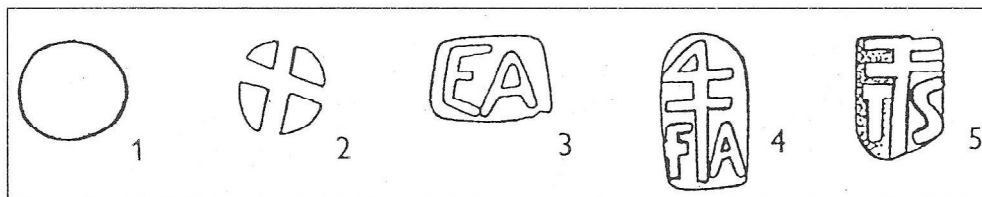
Pri zemných prácach v zime 1986/1987 bola prerezaná paralelne so severným múrom prebiehajúca široká priekopovitá prehĺbenina, pričom aj napriek značnej hĺbke zásahu sa nezachytilo jej dno. Bola vyplnená stavebnou deštrukciou. Podľa plánu z roku 1804 pravdepodobne ide o zvyšok náhonu, priliehajúceho k stene mlynice, úplne zničenej výstavbou cesty v rokoch 1934 až 1938.

Pamiatky materiálnej kultúry získané výskumom štvrtého mlyna tvorila keramika, sklo, železné a kovové predmety, mlynské kamene. Najstaršie nálezy sa koncentrovali vo východnom krídle pôvodného mlyna, v časti ktorú považujeme za najstaršiu. Keramika bola vyhotovená z jemne plaveného materiálu s drobnými prímiesami, vyformovaná na rýchlorotujúcom kruhu s pomerne tenkostennými stenami a zosilneným dnom, vypálená do siva. Inventár tvorila bežná kuchynská keramika, a to hrnce (bezuché aj s uchami), džbány, misy, pokrievky, tvarovo, technológiou a výzdobou charakteristické pre prvú polovicu 16. storočia.

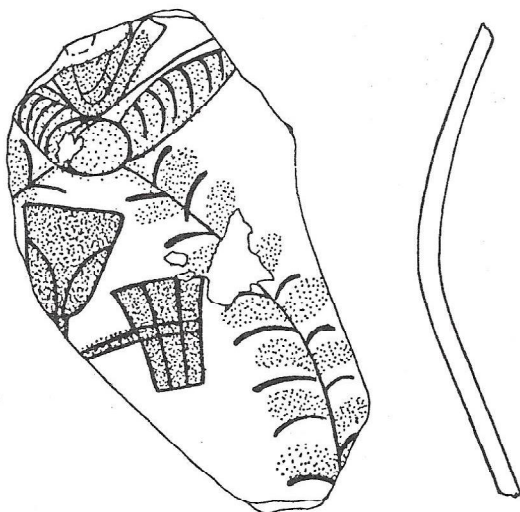
Mladšie novoveké nálezy sa koncentrovali v časti prístavby k pôvodnej budove mlyna, v novovekej pivnici, v priestore koruny nadstaveného východného múru a v odpadovej jame v severnej časti areálu. Odlišujú sa dokonalejšou technológiou výroby, profiláciou okrajov, tvarovou variabilitou (trojnožky, taniere, krčahy, pekáče, cedníky a pod.), použitím glazúr (žltých, hnedých a pod.) na vnútornom povrchu. Medzi črepami sa nachádzali aj úlomky habánskej keramiky, ako napríklad črep z hrdla džbánku so symbolickými znakmi remesla (súdok ?) (obr. 13). Habáni boli známi ako zruční remeselníci, zaoberali sa viac ako štyridsiatimi remeslami a zamestnaniami (Kalesný, F. 1981, 31). Hlavne na džbánoch (ale aj čepákoch, fľašiach, tanieroch) znázorňovali znaky jednotlivého remesla. Na Slovensku sú rozšírené tieto tzv. majstrovské džbánky od druhej polovice 17. storočia (Kalesný, F. 1981, 214 - 215).

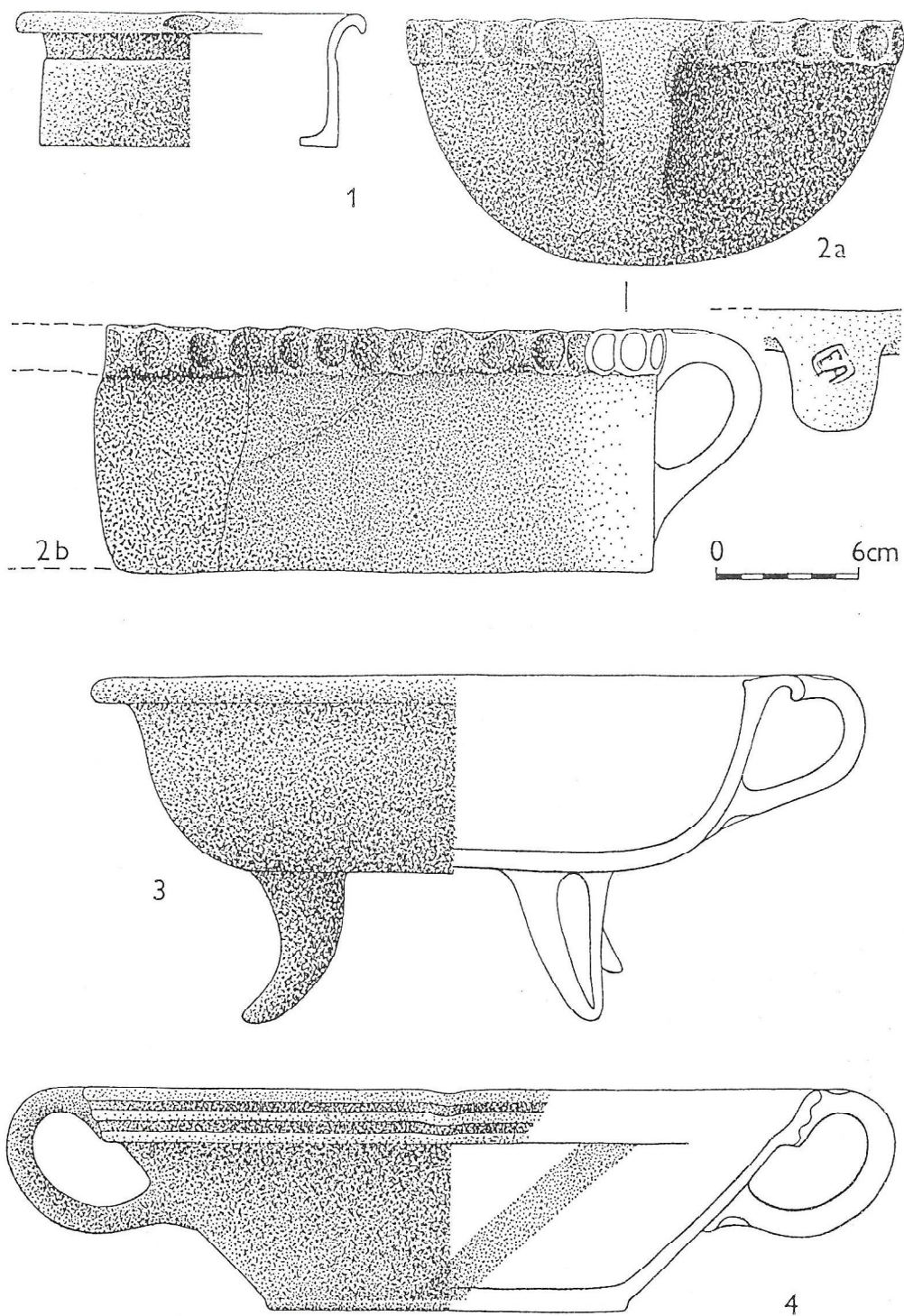
Obr. 11. Profily okrajov stredovekej keramiky.

Obr. 12. Typy značiek.

Obr. 13. Úlomok z habánskeho džbánka.

Obr. 14. Výber keramiky zo štvrtého mlyna.

Z areálu bývalého štvrtého mlyna sme získali aj kovové predmety, hlavne železné, rôzne druhy nožíkov, kľúče, stavebné kovania, ručne vykované klince (väčších rozmerov), podkovy. Z ostatných predmetov si zasluhuje pozornosť malý kovový náprstok, väčšie množstvo skla z rôznych druhov sklenených výrobkov aj lekárnických fľaštičiek. Z novovekej pivnice pochádzali fľaše na víno, dokladajúce aj túto funkciu pivnice.

Väčšie množstvo novovekých komorových kachlíc s mramorovaným glazovaním pochádzalo z pece, ktorá pravdepodobne stála v priestore ohraničenom prvým a druhým priechnym múrikom vo východnej obytnej časti mlyna so zvyškami komína.

Medzi súborom stredovekej a novovekej keramiky získanej archeologickým výskumom štvrtého mlyna nachádzame aj keramiky so značkami. Boli to značky robené odtlačkom prsta vo forme jamky a značky vyhotovené negatívnou formou, typáriom. Tzv. značkovanou keramikou sa zaoberali mnohí bádatelia špecializovaní na archeológiu stredoveku (napr. Holl, I. 1955, 147-197, Vallašek, A. 1970, 243-309, Polla, B. - Egyházy-Jurovská, B. 1975, 102 a ďalší). Značkovanú keramiky z Bratislavy s porovnaním jednotlivých súborov nachádzame v práci B. Pollu (Polla, B. 1979, 172-186), ktorý vychádza z triedenia I. Holla. I. Holl triedi značky podľa technológie výroby na značky vrezané (13. - 14. storočie) a vkolované (14. - 16. storočie) a zároveň pri základných typoch uvádza varianty.

Značky robené odtlačkom prsta vo forme jamky sa nachádzali na novovekej keramike zo štvrtého mlyna, a to na džbánoch, hrncoch s uchami, trojnožkách, miskách, pri nasadení ucha na okraj nádoby, alebo na jej telo (obr. 12:1). Tieto jednoduché jamky považujeme za značky (Polla, B. 1979, 178) a sú na kuchynskej keramike stredovekej aj novovekej (Polla, B. 173, typ 10). Ďalším druhom značky bola značka vkolovaná, v kruhovom poli rovnoramenný kríž pri nasadení ucha na okraj hrncovitej nádoby z prvej polovice 16. storočia (obr. 12:2). Patrí k značkám robeným typáriom (Polla, B. 1979, 175, typ 48). V nálezovom materiáli zo štvrtého mlyna sa stretávame aj so značkami s monogramom v štvorovom alebo obdĺžnikovom poli, robenými typáriom (Polla, B. 1979, 181, typ 136, 138, 142). Boli pravdepodobne monogramom hrnčiarskeho majstra alebo majiteľa dielne (EA, FA, TS) (obr. 13:3-5). Patrí už do obdobia 17. - 18. storočia (Vallašek, A. 1970, 276). Nachádzali sa na hrncovitých nádobách, pekáčoch, misách, v mieste nasadenia ucha na okraj.

Značkovaná keramika pochádza z priestoru najstaršej východnej časti, ako i z odpadovej jamy v areáli a datuje tak počiatky štvrtého vydrického mlyna do prvej polovice 16. storočia a aj jeho existenciu v ďalších storočiach.

Archeologickým výskumom štvrtého vydrického mlyna sa zachytila východná časť mlyna, pravdepodobne obytná budova usadlosti, s vnútorným členením. V severnej časti bola podpivničená. Výskumom sa dokázalo, že tak, ako v prípade druhého mlyna, v 16. storočí išlo už o kamenné stavby. Neskôr bol objekt niekoľkokrát prestavaný a rozšírený rôznymi prístavbami (obr. 9, 10).

Dolnú Mlynskú dolinu v Bratislave dnes pretína "moderná" komunikácia. Jej stavitelia odstránili lesný porast lemujúci koryto Vydrického potoka, ktorý spútalí a ukryli pod zem. Stavebné zvyšky štvrtého mlyna (východný múr) aj napriek tomu, že stáli niekoľko metrov od komunikácie na vyvýšenom mieste bolo jednoduchšie zbúrať, než zachovať a prezentovať.⁴ Tak zanikli posledné stopy po vydrických mlynoch v dolnej Mlynskej doline. Vývoj mlynov na území Bratislavy z hľadiska archeologického a stavebno-historického možno ešte v budúcnosti doplnia poznatky z objektov ôsmeho a deviateho mlyna v hornej Mlynskej doline, na výskum ktorých snád' bude dostatok času, aby sme tak splatili dlh, ktorý máme pri skúmaní tohto druhu technických pamiatok.

POZNÁMKY

^{1,2} Archeologický výskum Slovenského národného múzea, Archeologického múzea v rokoch 1984 - 1988; vedúci výskumu autori príspevku

³ Architektonický prieskum Ing. arch. Ivan Staník, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti

⁴ Vedúci archeologického výskumu navrhli zástupcom Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave (dnes MÚOP) zachovať zvyšky štvrtého vydrického mlyna

LITERATÚRA

- AMB Archív mesta Bratislavy, plán č. 1018, 1035, 1120, 1145
- BEL, M. 1735: Notitia Hungariae novae, I. diel, časť Weidritzia ortus, s. 294, 694
- ČAPKOVIČOVÁ, V. 1975: Mlyny na potoku Vydrica. In: Pamiatky a príroda Bratislavy, za rok 1974, s. 33.
- EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. - FARKAŠ, Z. 1991: Mlynská dolina v Bratislave vo svetle archeologických nálezov, Vlastivedný časopis 3, s. 100-102.
- EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. - FARKAŠ, Z. 1991: Príspevok k vzťahu prírodného prostredia a dávneho osídlenia v Bratislave - dolnej Mlynskej doline. Študijné zvesti AÚSAV 27, s. 7 - 12.
- HANUŠIN, J. 1985: Technické pamiatky Mlynskej doliny. In: Technické pamiatky Bratislavy, Zborník MSPSOP 8, s. 83-87.
- HANUŠIN, J. 1986: Štvrť cez Dunaj. In: Večerník z 25.7. 1986.
- HOLL, I. 1955: Külföldi kerámia, Budapest Régiségei 16, s. 147 - 197.
- HÚŠČAVA, A. 1948: Dejiny Lamača, Bratislava, s. 11 - 14.
- KORABINSKY, J. M. 1782: Beschreibung der Königliche Haupt. und Freyes Stadt Pressburg. Mapa: Grundis der Königlichen freyen korunge Stadt Pressburg z r. 1782.
- KOSTKA, J. a kol. 1977: Mlynská dolina, mlyn II. (Jozefov dvor) v roku 1976, Archív MSPSOP V 181.
- KRASKOVSKÁ, E. 1955: Slovanské pohrebište v Bratislave-Karlovej vsi, SLA 3, s. 235 a n.
- KREMIENSKA, B. 1974: Mlýny. In: NOVÝ, L. a KOL. Dějiny techniky v Československu (do konce 18. století), Praha, s. 91.
- LEHOTSKÁ, D. 1967: Jakubovci, bratislavská patricijská rodina (1279 - 1420). In: Bratislava, spisy Mestského múzea III, s. 59-62.
- LEHOTSKÁ, D. a kol. 1982: Lamač. In: Dejiny Bratislavy, s. 385.
- LEHOTSKÁ, D. a kol. 1982: Karlova Ves. In: Dejiny Bratislavy, s. 383.
- MAJEROVÁ-ČAPKOVIČOVÁ-ŠEVČÍKOVÁ, 1975: Mlynská dolina, potok Vydrica - 9 mlynov. Správa o výsledku predbežného výskumu a návrh ďalšieho využitia v roku 1974, Archív MSPSOP.
- POLLA, B. - EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. 1975: Stredoveké pamiatky hmotnej kultúry z archeologických výskumov na Devínskom hrade, Zborník SNM, História 15, s. 102-105.
- POLLA, B. 1979: Bratislava, západné suburbium, Bratislava, s. 172-186.
- PROCHÁZKA, K. 1984: Deväť vydrických mlynov klope na svedomie zodpovedných. In: Technické noviny, roč. XXXII, číslo 19.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a KOL. 1993: Najstaršie dejiny Bratislavy, Elán Bratislava.
- VALLAŠEK, A. 1970: Stredoveká kolkovaná keramika z Bratislavy. Študijné zvesti AÚSAV 18, s. 243-309.
- VARSÍK, B. 1984: Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku, Bratislava, s. 89-90.
- ZACHAR, L. 1982: Príspevok k problematike bratislavského oppida. Zborník SNM, História 22, s. 39. obr. 2.

TECHNISCHE DENKMALE IM UNTEREN ABSCHNITT VON MLYNSKÁ DOLINA

(Ergebnisse archäologischer Grabungen und Geländebegehungen)

Beata Egyházy-Jurovská - Zdeněk Farkaš

Die Bautätigkeit der letzten Jahrzehnte im Stadtgebiet Bratislavas bringt unvermeidlich mehr oder weniger spürbare Eingriffe in die ursprüngliche Geländekonfiguration und in das naturräumliche Milieu mit sich und es fiel ihr bereits gar manches historische Denkmal zum Opfer. So veränderte sich bis zur Unkenntlichkeit auch der untere Abschnitt von Mlynská dolina nach der Errichtung der vierten Bratislavaer Donaubrücke, der Lafronconi-Brücke und der anliegenden Kommunikation, die eine der drei Trassen verfolgt, auf welcher in der Vergangenheit verhältnismäßig bequem der Karpatenbogen auf dem Wege aus der Donauebene in das Záhoriegebiet und umgekehrt bewältigt werden konnte. Mlynská dolina hatte jedoch früher nicht nur eine strategische, sondern auch wirtschaftliche

Bedeutung. Die Besiedlung des Gebietes seit der jüngeren Steinzeit bis zum Mittelalter wurde auch durch archäologische Grabungen in den J. 1984 - 1988 nachgewiesen (Egyházy-Jurovská, B. - Farkaš, Z. 1991, 100 - 102).

Im Raum des unteren Abschnittes des Weidritzer Grundes in Bratislava befanden sich auch vier Wassermühlen am Weidritzer Bach. Nach dem Text der Urkunde vom J. 1288 entstand ein Teil von ihnen in den letzten Jahrzehnten des 13. Jh., und es ist nicht auszuschließen, daß manche hier bereits vor dem J. 1241 standen, als das Tal von tatarischen Heerscharen gebrandschatzt wurde (Čapkovičová, V. 1975, 33; Hanušin, J. 1985, 86). Im ganzen Weidritzer Tal standen gegen Ende des 14. Jh. bereits neun Mühlen. Danach hat sich seit Mitte des 15. Jh. für dieses Tal der Name Mlynská dolina eingelebt (Hanusin, J. 1985, 83). Die älteste Darstellung aller neun Mühlen befindet sich auf der Karte eines Teiles der zu Bratislava gehörenden Feldflur aus dem J. 1734, auf der sie als kleine, befestigte Kurien vermerkt sind (AMB, Plan 1120). J. Korabinsky bezeichnete im J. 1782 die einzelnen Objekte mit Namen, wahrscheinlich ihrer Eigentümer (Korabinsky, J. M. 1782). Nach Matej Bel diente die Energie des Weidritzer Baches, der sich in Mlynská dolina in zwei Arme aufteilt, nicht bloß für die Getreidemühlen, sondern auch für verschiedene andere Einrichtungen, z. B. Walken (Mola fullonium) (Bel, M. 1735, 694). Der Niedergang dieser ältesten Industriezone Bratislavas setzte Ende des 19. Jh. ein und wurde auch nicht durch den Umbau eines Teiles der Einrichtungen mit Dampftrieb gestoppt, nicht einmal durch die Umwandlung zu Restaurationseinrichtungen.

Die erste Mühle stand am linken Ufer der Weidritz, unweit der Donaumündung (Karte vom J. 1734). Im J. 1880 kaufte das Gehöft der Ingenieur Fnea Lanfranconi. Vom ursprünglichen Mühlengebäude erhielt sich etwa bloß der gewölbte Raum im Erdgeschoß des Neubaus und das sekundär errichtete Portal mit den Initialen des Eigentümers (seit dem J. 1760 Bugel) und der Jahreszahl 1776 (Hanusin, J. 1985, 87).

Die zweite Mühle befand sich am rechten Weidritz-Ufer, etwa 500 m weit von der Donau. Direkt über ihr erstreckte sich ein heute bereits abgegangener mittelalterlicher Weiler (Egyházy-Jurovská, B. - Farkaš, Z. 1991, 101 - 102). Auf dem Plan vom J. 1753 ist sie als Mola Xenodochialis bezeichnet (AMB, 1018). M. Bel nannte sie im J. 1773 Antiquum opus und J. Korabinsky nach dem Eigentümer Appony. Die Fundamente und manche ebenerdige Teile stammen vom Anfange des 16. Jh. (Majerová-Čapkovičová - Ševčíková, 1975). Ende des vorigen Jahrhunderts ist sie unter dem Namen St. Josephs-Heim bekannt.

Die dritte Mühle, genannt Hochmühle, stand auf der rechten Seite des Weidritzer Baches, etwa 300 m oberhalb der zweiten Mühle. Auf dem Plan vom J. 1753 ist sie als Mola Spintheriana bezeichnet. Nach M. Bel gehörte sie Anfang des 18. Jh. der Familie Segner, und J. Korabinsky nennt sie Burgau. Die verfallenen Gebäude wurden im J. 1940 assaniert.

Die vierte Mühle war am linken Ufer der Weidritz in etwa 1350 m Entfernung von der Donau situiert. Die Ostseite des Gebäudes war in den Hang des Mittleren Motzengrundes-Machnác eingefügt. Um das J. 1730 führt M. Bel als Besitzer St. Žitkovsky an, auf dem Plan vom J. 1753 ist sie als Mola Jageriana eingetragen, während J. Korabinsky im J. 1782 die Mühle nach dem weiteren Eigentümer Kryszberger benannte (AMB 1120). Die Form des Gehöftes zusammen mit dem zu ihm gehörenden Grund ist auf dem Plan der Weidritzer Grundstücke vom J. 1804 erfaßt (AMB 1145). Ihr Besitzer war Johann Kasberger. Das Objekt der Mühle bestand aus einem U-förmigen, nach Westen offenen Gebäudekomplex. Den Nordflügel bildete wahrscheinlich einstöckiges Gebäude des Mahlraumes, unterkellerte Wohnobjekte befanden sich im Ostflügel, an welchen von Süden Wirtschaftsgebäude anschlossen. Zur Mühle gehörten Felder, Weingärten, eine Kastanienpflanzung, ein Garten, zwei Keller für 300 Faß Wein. Auf der Karte Bratislavas vom J. 1855 fungiert die vierte Mühle unter dem Namen Amos. Das Objekt wurde im J. 1934 beim Bau der Kommunikation durch das Tal Mlynská dolina abgerissen. Erhalten blieb von ihm bloß die Ostmauer, bei der im J. 1986 eine archäologische Grabung durchgeführt wurde. Dabei gelang es, den Ostflügel der Mühle mit der Innengliederung freizulegen. Zur ältesten Phase gehörte ein Teil der Ostwand, die von der Fundamentrinne aus 3 m Höhe aufwies und im jüngeren Zeitabschnitt auf 6 m erhöht wurde. Im Raum zwischen der Scheidewand 1 und 2 befand sich ein Kellergewölbe, das mit dem rückwärtigen Teil in den gewachsenen Felsen eingesetzt war. In das Gebäude führten mindestens zwei Eingänge, einer von der Westseite und der zweite, später errichtete, war in der Ostwand, die direkt in den Hang des Motzengrundes eingebaut war. An das ursprüngliche Gebäude der vierten Mühle wurde an der Südseite ein Raum angebaut, der nicht bis zur Tiefe der älteren Fundamente reichte, auch nicht die ursprüngliche Qualität des Gebäudes aufwies.

Die bei der Grabung der vierten Mühle erlangten Denkmäler der materiellen Kultur bestanden aus Keramik, Glas, Eisen- und Metallgegenständen und Mühlsteinen. Die ältesten Funde konzentrierten sich im Ostflügel der ursprünglichen Mühle. Sie bestanden hauptsächlich aus Keramik, die formenkundlich, technologisch und dekorativ für die erste Hälfte des 16. Jh. charakteristisch ist. Jüngere neuzeitliche Funde konzentrierten sich im Teil des Anbaues zum ursprünglichen Gebäude der Mühle. Außer der in vorzüglicherer Technologie und Formenvariabilität angefertigten Keramik mit Verwendung von Glasierung wurden auch Metallgegenstände, hauptsächlich aus Eisen, eine größere Menge Glas und neuzeitliche Kacheln gewonnen. In der Kollektion der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik ist ebenfalls Keramik mit Bodenzeichen vertreten. Es waren einfache, mit einem Fingerabdruck gemachte Grübchen und mit einem Typarium ausgeführte Zeichen (gleicharmiges Kreuz, Monogramme). Auch die

markierte Keramik datiert die Anfänge der vierten Mühle in die erste Hälfte des 16. Jh. wie auch ihre Existenz in den weiteren Jahrhunderten.

Bei der archäologischen Grabung der vierten Weidritzer Mühle wurde wahrscheinlich das Wohngebäude des Anwesens und von der Mühle ihr östlicher Teil mit der Innengliederung erfaßt. Der Nordteil war unterkellert. Die Grabung bewies, daß es sich so wie im Falle der zweiten Mühle, im 16. Jh. bereits um Steingebäude handelte.